КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА
ЕКОНОМІЧНО-СУСПІЛЬНИЙ МІСЯЧНИК — ЛЬВІВ

CO-OPERATIVE REPUBLIC
Ukrainian Monthly Review Lwiw — Poland
ul. Technicka, 1.

Ч. 5.
ТРАВЕНЬ
1938.
РІЧНИК XI.

НА ОКРАЯХ ДНІВ

ЧИ ДОБЄМОСЯ ПРАВА!

В часописі „Новий Час" була вміщена наступна стаття:

Від 1. XI. м. р. „Районова Молочарня" в Княгинінку стоїть унерухомлена з опечатаними і вже поржавілими машинами на 10 збірнях (а на одній з них вже від 16. VIII. 1936 р.).

Є чинники, яких цей стан зовсім не трівожить, але є більше таких, яким дороге це кооперативне надбання, які усвідомлюють собі, як ці машини треба було закупити, як трудно було зібрати цих 24.000 зл. на їх заплату, кілько праці та енерґії вложено в цю господарську установу, як розвивалась вона з року на рік та які проєкти укладалися на будуче для піднесення добробуту селянина.

Здорово думаючий загал здає собі добре справу з того, що ця невелика установа що місяця платила своїм членам-господарям (з них 61%, що мають госп. до 5 га землі) 40—60 зл. місячної „пенсії", якою треба було заспокоїти податкові уряди, направити господарський інвентар, закупити необхідні річі до господарства, а багатьом... таки хліба на весну.

Є люди, які приносили туди своїх 10—20 л. молока денно (в одних лишніх в господарстві, в інших відірваних собі від уст), бо поза молочарнею збуту не було, а сьогодні вже цеї можливости не мають.

Підчас існування молочарні багато з них попродали недобрі корови, а купили багато дорожчі добрі молочниці, які тепер... продають на ярмарках, бо нема доброго збуту на молоко.

І сьогодні вже треба зносити останній мішок збіжжа на продаж, щоб покрити різні необхідности.

Комусь залежить, щоби села знову побачили екзекуторів, які будуть тягнути подушки з хати, бо дотепер тих екзекуторів на селі не видно було.

І так насовується спомин про минуле.

Основано Р. М. в 1933 р., а з днем 1. VI. 1933 р. урухомлено і вже 5. II. 1934 р. РСУК писав в листі поревізійнім: „Стверджуємо, що завдяки енерґійній праці орґанів завідування, молочарня протягом трьох місяців своєї діяльности виказала досить значні успіхи. І коли члени Управи і Н. Ради будуть прикладати працю і надалі так, як було до ревізії, к-ва безсумніву іще розвинеться і в значній мірі спричиниться до піднесення добробуту своїх членів".

Про дальші поступи говорять цифри:

	1933 р.	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.*)
членів	201	574	828	1.082	1.500
власні капітали	2.677.—	10.719 —	17.487.—	25.880·—	39.000
дост. молока	228.596 л.	882.000	773.010.5	1.354.886	1.103.054
виріб масла	9.499.5 кґ.	36.575	33.504	59.627	46.160
виплати	22.787.—	69.497.—	71.466.—	122.792.—	109.235.—
надвишка	54.91	815 21	1.208.60	833.04	400

Стільки про неї цифри. І цю установу треба було закрити, а про формальні причини вже не тяжко (в дійсності лежать вони у вимозі висилати масло до варш. Союзу). Варшавський Рев. Союз, помимо того, що молочарня є його членом і що платить річно до 1.000 зл. вкладки... за 1 ревізію, — не уважає за відповідне взяти її в оборону.

Серед яких умовин жила і як розвивалася Р. М. до її опечатання, це вже знане майже всім кооператорам. Останньо члени спокійно вичікують відповіді Пана Премієра, який спеціяльно занявся цією справою, так болючою для загалу членів і проводу Р. М. і приняв на послуханні у Варшаві членів проводу Р. М. Провід Р. М. докладає усіх зусиль в обороні господарсько-економічної української установи, а тимбільше, що находить піддержку у високій свідомості своїх членів". **Кооператор.**

Стільки дописувач „Нового Часу". Ми вже пару разів підносили справу зачинених наших молочарень на Волині. Вертаємо до цієї справи ще раз.

Запитуємо владу і польських кооператорів: щ о в о н и н а ц е?

ЩО З КОРПОРАЦІЯМИ!

Загрозливий проєкт примусових промислових союзів, що ми про його реферували в квітневому числі нашого журналу, покищо не трактується офіціяльно в міністерстві торгівлі та промислу. Так принаймні офіційно повідомлено; працює тільки комісія під проводом п. Чеслава Клярнера, предсідника союзу Торг. Промислових Палат — над урядовими „тезами" про контролю „приватного інтервенціонізму".

Одначе, як інформує преса, думка про повне підчинення промислу і торгівлі урядові не залишена, тільки замісць ґенеральної офензиви на всьому фронті бюрократія плянує с т у п н е в е опановування позицій. Орґанізація „зесполів" (корпорацій) має йти, тільки етапами, на рати. На перший вогонь має, кажуть, піти нафтовий промисл, де є навіть певні традиції примусової картелізації (в рр. 1929—30). Військові потреби мали би бути тими причинами, що оправдують піддання тої цілої ділянки під контролю (управління) міністерства.

За нафтою прийшла би черга на інші важливі промислові сировини.

Не є виключене, що така обережніша тактика не зустріне на такий живловий спротив заінтересованих чинників, як ґенеральний плян етатизації.

*) За 10 місяців.

ДОРОГІ ПОГНОЇ БЮТЬ ХЛІБОРОБА.

Які би то блага впали на господарство, коли би здійснилася мрія тих чинників, що укладають проєкти примусових промислових корпорацій — можна бачити на прикладі тих ділянок, які вже нині є або цілком монополями держави, або під її строгою реґляментацією. Одна з таких ділянок, це витвір потасових угноєнь (Калуш) і азотових (Хожів, Мосціце). Що ціни калуських солей неможливо високі, про це знає кожний, хто тим цікавився. Нижче подаємо порівнюючу табличку цін азотових погноїв в Польщі і в деяких інших державах:

Ціна в злотих за 1000 кґ. з дня 4.II. 1938.

	Польща	Німеччина	Франція	Голяндія	ЧСР	Данія
Sal. synt. sod.	293,00	250.79	197.03	191.55	255,71	189.20
Сіль вапн.	283.00	224.02	192.55	179.77	206.72	188.00
Азотняк	273.00	321.36	192.70	—	261.17	—
Сірч. амону	247.00	214.34	197.03	155.05	263.50	185.00

За виїмком азотняку, де рекорд дорожнечі взяла Німеччина, скрізь найдорожчі ціни припадають на Польщу. (Найнижчі ціни мають країни вільної господарки: Данія, Голяндія і Франція, ця остання мимо того, що переходить тепер фінансову кризу).

Це про щось свідчить!

З ОСЯГІВ „ПЛЯНОВОЇ ГОСПОДАРКИ".

Бразилійський Національний Кавовий Департамент повідомляє про успіхи своєї діяльности за останні роки. Знищено — в цілі піддержання високого рівня ціни кави:

в р. 1935 — 1,693.112 міхів кави по 60 кґ.
„ „ 1936 — 3,731.154 „ „ „ „ „
„ „ 1937 — 17,196.428 „ „ „ „ „

За три роки знищено отже разом 1 мілярд 357 міліонів кільоґрамів кави, або 132.700 ваґонів по 10.000 кільоґрамів.

Совітський журнал „Легкая Индустрія" з 26. лютня ц. р. подає неґативну оцінку совітського будівництва обидвох пятирічок. Інвестиції робилися поспішно, без викінчення, це була недбала імпровізація, технічно і господарсько неузгіднена з іншими підприємствами. „Одною з найбільших хиб промислового будівництва є дуже розповсюднена ґіґантоманія. Її проявом було плянування велитенських промислових заведень і складних фабричних комплєксів, не числячись з місцевими і економічними умовинами; це приводило до запізнення будівництв, до труднощів в опануванні виробничих процесів, а в наслідок того до замороження державних грошей".

Читаючи це — розуміємо тепер, чому треба було поставити перед суд інженерів (відомий шахтинський процес), відтак судити по черзі всіх видніших людей режиму. На когось треба було скинути вину і відповідальність за весь балаган, за змарнування міліярдів, за зруйнування хліборобства ради фантому новітніх „пірамід".

(Справі останніх совітських процесів, тло яких по більшости господарське, треба присвятити окрему увагу).

В Італії заряджено примусову домішку кукурудзяної муки або сушених ярин до пшеничного хліба. На хліб цей нарікають дописувачі італійської преси, що першого дня недобрий, а другого смакує, як крейда з вапном.

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ І ВИХОВАННЯ.

Нема сумніву — в тім пункті погоджуються всі орґанізатори кооперативного руху — що уміркована централізація в чисто господарській ділянці є бажана. Вона дає змогу зосереджувати закупи (відси гуртівні), затим приходить деяке зосередження фондів, а це дає змогу приступати до власного виробництва. Зосередження експортових операцій дає значні вигоди при вивозі на заграничні ринки. Брак такої централізації в данському кооп. молочарстві, є, здається, одною з причин, що в експортовій торгівлі маслом (а також яйцями і беконами) ще велику ролю грають приватні експортери.

Одначе економічна централізація не може йти задалеко. Зокрема вона не повинна посуватися аж до того, щоби союзні кооперативи ставали тільки наче торговельними відділами господарської централі. Бо — по перше — відбираючи союзним клітинам свободу рухів, централя мусілаб перебрати на себе і матеріяльну відповідальність за висліди господарювання, а цього вона, очевидно, зробити не може. По друге — тривале далекойдуче обмеження права диспозиції союзних кооператив мусілоб вбивати в людей на місцях духа ініціятиви і почуття самовідповідальности, доводячи іноді навіть до витворення на місцях людей-манекінів, людей „на-бачносцьових", що можуть сліпо і бездумно виконувати прикази, але й наробити великих шкід недотепним поведенням тоді, коли на дане питання нема готового приказу.

Це все торкається господарської ділянки. Устійнена вже на початку біжучого століття думка, що в господарській діяльности кооперації (передовсім міської споживчої) бажана деяка централізація, нині загально кориґується в тім сенсі, що це має бути умірковано централізація. В роботі сільської — збутової й закупочної кооперації централізація ніколи не зайшла так далеко, як у міській, зі зрозумілих ріжниць між умовинами сільського і міського життя та психіки людей.

Але остає ще друга, вельми важна ділянка — виховної і орґанізаційної роботи в кооперації. Тут методи зовсім інші. Тут ходить не про наступ на зовні, про здобування ринків, про сконцентровану атаку на певні пункти. Тут якраз навпаки — ходить про те, щоби фронт наступу був як найширший, дотираючи до найглибших закутин території, використовуючи для своєї праці передовсім добровільні сили громадян, прихильників ідеї. Це є можливе тільки при децентралізації роботи.

Тимто навіть в Англії, в країні відносно високо розвиненої централізації в закупах і кооп. виробництві — вся виховна праця зосереджена передовсім на місцях і в окружних союзах, які мають для того власні фонди і бюджети та велику свободу ініціятиви рухів. Надмірна централізація кооп. праці в господарській ділянці, виховуючи мало самостійних людей, впливає також дуже відємно на розвій виховно-орґанізаційної діяльности кооперації.

Перед нами звідомлення централі нашого кооп. молочарського руху за 1937 рік. Звідомлення свідчить, що рік 1937 був тяжкий, білянс господарської діяльности неособливий. Дальший спад достави молока до союзних молочарень (на 18,8%) можна ріжно пояснювати і в кожнім арґументі буде богато правди. Одначе — чи не є тут виною також те, що управи районових молочарень проявляють за мало власної ініціятиви в громадянсько-виховній праці? Чи не відбивається на їх роботі те, що наші молочарні занадто узалежнені від централі, а їх працівників виховується передовсім як т е х н і к і в, які мають вміти робити добре масло, менше як адміністраторів і управителів, а ще менше — як кооператорів, будівничих нового життя й суспільства?

Вартоби добре над тим подумати.

ОБЕРЕЖНО З ІНВЕСТИЦІЯМИ!

Остання великанська світова господарська кріза потвердила ще раз, що одною з головних причин кріз взагалі є надмірні інвестиції в промислі. Коли т. зв. добра конюнктура заохочує до розбудови продукційних заведень, то не треба забувати, що всяка інвестиція є д о в г о т р е в а л и м вкладом капіталу і вимагає для своєї рентовности: п о в н о г о і т р е в а л о г о в и к о р и с т о в у в а н н я с в о ї х в и р о б н и ч и х м о ж л и в о с т е й.

Бухарін, Томскій, Риков, наш Гринько, — заплатили головами за те, що мілярди рублів заінвестовані в ріжних Дніпрельстанах і Магнітостроях — показалися негосподарним вкладенням капіталу, вкладенням, яке не має повного практичного примінення та спричинює велитенські видатки на своє консервування.

Кольосальний розмах фабричного будівництва в Америці в часі т. зв. просперіти показався також спекуляцією необчисленою на дійсні потреби життя. Прийшла затяжна кріза, яка потреває аж доти, поки наростаючі дійсні потреби ринку не дадуть затруднення усім існуючим варстатам праці.

Бережімся, щоби й ми не увійшли у своєрідну крізу переінвестування — si parva magnis comparare licet*). Інвестуємо в молочарнях, інвестуємо також в окр. союзах (збіжеві маґазини). Правда, чимало вини за молочарські інвестиції поносить держава, яка своїми приписами — під многими оглядами пересадними — приневолює нас до видатків, без яких можнаби обійтися. Та все таки не завадить нам держатися лінії: — я к н а й м е н ш е к а п і т а л у і н в е с т у в а т и, о б х о д и т и с я д і й с н о н а й-

*) Якщо можна порівнювати мале з великим.

конечнішим! З окрема-ж це треба сказати про механізацію молочарень.

Те саме відноситься і до будівництва збіжевих маґазинів. Не знаємо, чи завше матимемо змогу робити більші обороти збіжевими продуктами. Тому, коли вже рішаємося на будову маґазину, то робім це так, щоби будинок, в разі потреби, міг служити й іншій цілі. Булоби недобре, якби наші маґазини мали стояти порожні, або не вповні використовувалися, а ми мусіли тільки покосити кошти їх амортизації й консервації.

ВИПИСКИ.

Чи потрібні Хлібор. Палати?

„Дуже важним недомаганням в аґрономічній роботі є збюрократизування суспільно-господарської праці, особливо з хвилиною створення Хліборобських Палат. Ці останні, на загал, на мій погляд, завели надії, що на них покладалися*). Добровільні організації також не були вільні від хиб, але їх праця спиралася передовсім на добровільнім чиннику, а не в першу чергу на урядничім, як це є тепер у Хліб. Палатах. Вправді радники Палат, це також суспільний чинник, але в рямках примусової, публично-правної орґанізації, він втратив багато зі свого суспільного характеру.

Палата не має своїх клітин на повіті чи в громаді і спирається на Рільничих Кружках та ОТР-ах, отже на добровільних орґанізаціях. Повітові Рільні Комісії, що правда, намагаються, але безуспішно, творити щось в роді повітової підбудівки Централі. Навіщо отже, питаємо, було творити Палати, коли працю внизу має вести ОТР і його клітини — рільничі кружки?

(Jan Sondel, Przyczyny wolnego postępu kultury rolnej. „Wieś i Państwo" Nr. 3, Lwów 1938).

Тоталізм чужий селові.

„Вигляди Польщі в тотальній системі цілком відмінні, як позірні вигляди тоталізму в Польщі. Ця система не відповідає польській вдачі. У її рямцях Польща ніколи не може дати з себе максімум зусилля, особливо в тяжкій воєнній потребі, з якою при нашому ґеоґрафічному положенню завжди треба числитися. Коли загальна опінія стверджує, що тоталізм в Італії й Німеччині вияловлює творчість в мистецтві і ослаблює в науці, то тим більше треба того боятися у нас.

...„Село ніде не створило тоталізму, це є форма устрою, що була селові всюди накинена, більше або менше зручно, більше або менше насильно. В Італії в тій цілі одержано від Ватикану згоду на розвязання католицької людової партії („пополярі"), а провідник партії, дон Стурцо утік за границю. В Німеччині досягнено тої мети через голосне підкреслювання селянського походження Гітлєра і обіцянками, що новий устрій дер-

*) Не всі. Деякі з них, особливо в б. пруській займанщині сповнюють зовсім добре свої завдання, а добровільні орґанізації там не лиш не ослабли, але ще змоглися. (Автор).

жави опреться на селянині, яко репрезентанті панґерманських первнів (клич: Blut und Boden), а навіть були натяки, що законне заведення дідичних господарств (Erbhöfe) робить зі селян якби нову німецьку шляхту.

Селянин чує інстинктом, що тотальний устрій приносить йому збільшення тягарів на користь держави і поширення господарської й політичної контролі, яку виконують скріплені отари бюрократії. Тих тягарів не рівноважать користи з поступу комунікації й розвитку промислу. Нелиш у Совітах, але по кількох літах вже й у Німеччині селянинові даються відчувати ті болячки нової системи і викликають прояви невдоволення".

(Fr. Bujak Wieś a totalizm.
„Wieś i Państwo" Nr. 2, Lwów, 1938).

ВДАЧНА САТИРА.

Ліберальний господарський часопис, варшавська „Політіка Ґосподарча" приносить у 59. числі ось таку сатиру на задумані в міністерстві торгівлі примусові картелі, які мали би стати орґанами влади для всевладного кермування цілим промислом і торгівлею:

„Проєкт закона про примусові родинні союзи".

В цьому „проєкті" постановляється, що для кращого зорґанізування родинного життя в Польщі — всі родини є обовязані стати членами союзу родин. На кожну місцевість припаде один такий союз, а всі вони разом підлягають контролі Централі Інтервенціонізму у Варшаві.

Повстання нової родини або розбудова існуючої вимагає попереднього дозволу Централі Інтервенціонізму*).

Перед кінцем кожного року кожна родина обовязана скласти подрібний плян родинного життя на наступний рік. Плян має обняти 1) імена осіб, які прибудуть до родини або убудуть з неї в наступнім році; 2) програму занять кожного члена родини на наступний рік; 3) подрібний прелімінар видатків і приходів кожного члена родини; 4) фотоґрафії і відтиски пальців усіх членів родини.

Пляни підлягають затвердженню Централі Інтервенціоназму, яка може в них робити поправки. Догляд над точним виконанням плянів виконує делеґат Централі на кожну місцевість („Родинний Інспектор").

Той же інспектор опрацьовує „Правильник домашнього життя" для кожної родини на пливучий рік. Для перевірки, як цей правильник виконується, інспектор має право вступу у мешкання кожної родини кожної пори дня і ночі, право бути приявним при всіх важних родинних актах (обідах, бріджу, великім прятанню і пранню тощо)".

---

*) Зовсім так, як у проєкті примусових картелів повстання нового приватного підприємства, або поширення існуючого. (Проєкт гл. Кооперативна Республика IV. 1938).

Такий короткий зміст „проєкту", в якому злобний, а гостроумний автор висміяв змагаючуся дурійку плянізму і всесторонньої („тоталістичної") урядової реґляментації всього суспільного життя. Характеристичне, що укладаючи проєкти щораз то більшого обмеження господарської свободи громадян, люди з варшавських міністерств є переконані, що проєктами цими — не нарушують конституції своєї держави і нею ґарантованих свобід та права власности й ініціятиви.

З ІСТОРІЇ КООПЕРАЦІЇ

Оуен, Кінґ, Рочдельці

Як відомо, кооперація, що її батьківщиною є Анґлія, зародилась тут у 20—40 рр. мин. ст. як реакція на хиби промислового капіталізму, з його дикою і необмеженою конкуренцією, накопичуванням багацтв по одному боці та бідности і злиднів по другому. І в Роберта О у е н а (1771—1858) і в доктора Уіліема К і н ґ а (1786—1865), як духових батьків кооперації і в основоположників „Т о в а р и с т в а ч е с н и х р о ч д е л ь с ь к и х п і о н е р і в" (1844) кооперація була ідейним висловом реакції проти господарського індивідуалізму та практичним засобом боротьби проти його. Проте Оуен, Кінґ і Рочдельці означають у розвитку цеї початкової доби анґлійської кооперації три етапи, які слід нам пізнати та коротко з'ясувати.

Всі почини самопомочі О у е н а (кооперативні крамниці, земельні спільноти-кольонії, банк справедливого обміну продуктів праці) були тільки практичними засобами до здійснення його доктрини так зв. „соціяльної системи", що її він сам назвав „соціялізмом". На питання, що таке цей соціялізм, Оуен відповідав: „Це суспільна система, основана на законах природи, система раціонального суспільного устрою". Утворювати такі кооперативні орґанізації, які згодом повстали та розвинулись нині до ґіґантичних розмірів, ані Оуенові, ані його учням не було навіть на думці.

До здійснення свого „соціялізму" Оуен ішов із апостольською відданістю, вперто й консеквентно, не зражуючись ніякими невдачами, не жалуючи ні свого великого маєтку, ні праці, ні здоровля. Це був гуманний напрямок, оснований на любові людини до людини та всеї людськости, вираз великого серця великої, шляхетної людини й філянтропа. А що Оуен, змагаючи до здійснення свого ідеалу, не рахувався із ніякими умовами місця, часу та відносин і тільки гаряче вірив, що добра воля людей, володарів та урядів потрафить радикально змінити за одним махом увесь існуючий суспільний лад, тому його соціялізм назвали утопійним.

„Переконання про можливість такої соціяльної орґанізації, каже Туган Барановський, яка помирилаб усі інтереси та задовольняла би в рівній мірі всіх, корінилось незвичайно глибоко в усьому світогляді Оуена. Це переконання безпосередньо було сполучене з його раціоналізмом та прямотою думки. Всякі відміни людських

поглядів, смаку, симпатій, бажань, інтересів здавались йому чимсь дуже поверховним та неглибоким. Людська вдача — вчив він — є наслідок виховання та умов життя, що оточують людину. Значить, всі одміни в поглядах, бажаннях і т. п. легко можна перемогти відповідним вихованням та устроєм суспільства, і загального добробуту можна досягти без жертвування будь-чиїми інтересами"*).

Протиставляючи системі господарського індивідуалізму та конкуренції, систему господарського колєктивізму чи комунізму і гармонії суспільно-економічних інтересів, він розумів під останньою так звані „communities", себто громадські спільноти, кольонії, основані на засадах спільної праці, розподілу продуктів її в міру потреби членів та їхньої рівности. Даремно однак шукати в його працях, як справедливо замічає Долєан, будь-якого натяку про „чистий колєктивізм", себто про систему, що орґанізує всю національну продукцію авторитарно й централізовано. Певна річ, господарська система Оуена це теж певна одґанізація продукції, але під нею треба розуміти вільні асоціяції, кооперативи та сфедеровані трейд-юніони. (Edouard Dolléans: „Robert Owen". Paris 1905. 16°. Стор. 181—2)*).

Однак федерально-комуністичний ідеал Оуена був тим насінням, із якого виросли кооперативні орґанізації, — каже проф. Туган-Барановський. „Це є правда, і то не лише що до ґенетичної залежности, історичного початку перших кооператив; ні, це походження вельми вплинуло на буття перших кооператив й визначило весь їх внутрішній склад. Кооперативи у великій мірі були перейняті ідеалістичним духом, їх метою була спільницька громада. І хоча ця мета не тільки не була досягнена, але й була недосяжна, однак ця недосяжна мета надавала їм життєвої сили, збивала в одну спільну орґанізацію сотні й тисячі робітничого люду. Тільки дякуючи цій ідеальній недосяжній меті, можна було перемогти соціяльну інерцію, що ставила перешкоди утворенню нових форм життя, особливо в такій малоосвіченій та неінтеліґентній масі, якою були на початку минулого сто-

*) Проф. М. І. Туган Барановський: »Кооперація, її природа та мета«. Львів, 1936., ст. 28).

*) **Від Редакції.** Заввага франц. автора влучна. Пригадуємо, що проф. Туган-Барановський у своїх спеціяльних працях (»Соц. основи кооп.«, »Сучасний соціялізм« і ін.) зачислює Оуена не до централістичного (державного) комунізму, а до ф е д е р а л і с т и ч н о г о, спілчанського. Тільки повним незнанням речі треба пояснити, коли вряди-годи чуємо у нас висказ, що Оуен — комуніст в большевицькому розумінні, що його громади-кольонії — це було щось в роді колгоспів і под. У Оуена джерелом господарської власти й диспозиції було само н а с е л е н н я, згуртоване у добровільних товариствах; в большевизмі — населення закріпощене, підчинене волі єдиного господарського (і політичного) диспонента — авторитарної, тотальної д е р ж а в и. — Друга засаднича ріжниця між думками Оуена й большевизмом в тім, що у Оуена начальною метою соціяльної перебудови є в и х о в а н н я м о р а л ь н о ї л ю д и н и, в большевизмі ж моральні проблєми злегковажені; начальною метою большевизму (в теорії очевидно) остає лиш матеріяльне забезпечення людини.

ліття робітничі кляси Анґлії. Тільки ідеалістичний запал, нова соціяльна віра могли дати силу анґлійським робітникам для тієї могутньої соціяльної творчости, яка виявилась в утворенні кооперативних орґанізацій"*).

Так, першою великою громадською орґанізацією, що прилучилася до Оуена, було „Кооперативне і економічне товариство", що повстало в 1821 р. Метою цього товариства було, як зазначалося у статуті, „заснування оселі на основі єдности та взаїмної кооперації, яка має сполучити хлібороба, промисловість і торгівлю по пляну Роберта Оуена".

Перші кооперативні товариства в Анґлії, що їх основували учні Оуена, є асоціяціями, яких члени вносять тижневі вкладки з одинокою метою, зібрати капітал, потрібний на основання такої спільноти — оселі.

Перші конґреси анґлійських кооператив у Менчестері (май 1831), в Бірмінгемі (жовтень 1831) і в Лондоні (квітень 1832) заняті були головним чином питанням про кооперативні продукційні спілки та про споживчі кооперативи, з яких дохід і фонди мали бути повернені на основання цих „communities".

***

Що нового вніс у цей стан кооперації Уілієм Кінґ? Що різнить Кінґа від Оуена?

Історики кооперації вважали до недавна духовим батьком кооперації тільки Оуена. Це не зовсім справедливо. Бо не менші заслуги з цього погляду має Кінґ, що його з повного забуття вирвав тільки перед 25-ти роками відомий кооперативний діяч і історик кооперації, проф. др. Ганс Мюллер. У 1913 р. оголосив він у літературній частині видавництва „Jahrbuch der internationalen Kooperation", що виходив в анґлійській, французькій та німецькій мовах працю п. з. „Доктор Уілієм Кінґ і його роля в історії кооперації", у якій показав нам у перше, ким у дійсності був Кінґ і які його першорядні заслуги для кооперації. Від часу оголошення цеї праці кооперативний світ став вважати Кінґа побіч Оуена другим духовим батьком кооперації і то безпосереднім, бо відношення Оуена до кооперації було, як знаємо, тільки посереднє.

Коли маємо відповісти на поставлені нами висше питання, що нового вніс Кінґ у стан кооперації після Оуена та що різнить його від останнього, то треба перш за все сконстатувати, що Кінґа по всій справедливості належить уважати першим теоретиком кооперації. (Оуен таким ніколи не був). У своїм „Кооператорі" (The Co-operator), що виходив у рр. 1828—1830, який треба вважати найліпшим твором тогочасної кооперативної літератури розвинув Кінґ увесь свій кооперативний світогляд та виклав у перше свою теорію і практику кооперації, її суть, мету та проблєматику. Проф. Мюллер назвав Кінґа „визначним кооперативним теоретиком і мислителем", якого кооперативна доктрина по нинішній день не стратила на своїй вартости й навіть актуальности.

---

*) Там же, ст. 33-34.

В кооперації добачує Кінґ спосіб визволення праці з ярма капіталу, та нову господарську систему, протилежну індивідуалістичній, оперту на суспільній власности. Вона обіймала би не тільки промисл і торгівлю, але й володіння землею. Щоби зібрати для тієї цілі потрібний капітал, Кінґ накликує до основання кооператив. Коли потрібний капітал буде зібраний, кооперативи приступлять до закупна землі, члени її оброблятимуть спільно, та приступлять відтак до виробництва мануфактурних продуктів і постепенно заспокоюватимуть самі всі свої потреби. Кооператива в цьому випадку називатиметься, як каже Кінґ, „community" себто громадською спільнотою*).

Як бачимо, в цьому пляні і поглядах Кінґ майже нічим не відрізняється від Оуена. Кінґ однак пропаґує ще крім того — основання кооперативними товариствами своїх крамниць (stores), що в них члени закуповуватимуть потрібний їм крам. На ці споживчі крамниці Кінґ звертає головну свою увагу. Таким чином стає він першим теоретиком споживчої кооперації. Теорії і практиці її присвячує він у своєму „Кооператорі" кілька ґрунтовних статтей. А основана його заходами споживча кооператива в Брайтоні (Brighton) служить зразком і прикладом до наслідувань для других кооператив. „Кооператор" давав багато дуже цінних практичних вказівок, як закладати та вести споживчі кооперативи. Як говорить кооперативний часопис з того часу „Co-operative Magazine" (март, 1830), „Кооператор" Кінґа став підручником для кооператорів" і „зробив велику духову працю, пропаґуючи правдиві принципи кооперації разом із практичними відомостями"*). Цей часопис стверджує, що „велика більшість споживчих асоціяцій, основаних в Анґлії з 1828 р., розвивалась на здоровій доктрині „Кооператора"*). Сам Кінґ згадує, що із закриттям „Кооператора" існувало в Анґлії 300 споживчих кооператив, як безпосередній результат його науки та пропаґанди.

Пропаґуючи заснування споживчих кооператив, Кінґ відкликується до економічної сили працюючих як споживачів і в той спосіб будує для них міцний самостійний ґрунт. Це велика заслуга Кінґа, що сутно й корисно відрізняє його від Оуена. Коли останній надіється здійснення свого філянтропійного соціялізму одиноко від помочі багатих і володарів та апелює до їхніх сердець і розуму, то Кінґ бере справу реально, відкликується до самих працюючих, а саме до їх економічної потуги, їх інтересу та в кооперації добачує розвязку соціяльного питання.

Тимто Кінґ в історії розвитку анґлійської кооперації в порівнанні з Оуеном означає не тільки могутній крок уперед, але й великий, самостійний почин.

Ще одну замітну різницю між Оуеном і Кінґом треба нам одмітити. Коли перший уважав сучасний йому капіталістичний лад

---

[1]) „The Co-operator" Nr. 1. May 1, 1928. Ст. 3. Передрук »Кооператора« у T. W. Mercer-а „Dr. William King and The Co-operator (1828-1830). Manchester, 1922.

[2]) Mercer, op. cit. Ст. XXV.

*) Там таки, ст. XXV.

із його дикою й необмеженою конкуренцією та всіми неґативними явищами просто безглузддям, добачуючи в йому нерозум, помилки та брак розуміння людьми їх власних інтересів і щастя, Кінґ поглянув на цей лад більш із точки погляду еволюції, себто як на природне й зумовлене явище, отже як на історичну конечність, як би ми нині сказали. І коли консеквентво Оуен проповідував усякі соціяльні експерименти й радикальні реформи, добачуючи визволення людськости в здійсненні начеркненого ним соціяльного пляну, Кінґ виходить із даної ним дійсності, себто від ладу індивідуалізму, протиставляє капіталістично-індивідуалістичній системі кооперативну та через кооперацію бажає зреформувати існуючий господарський світ. Кінґ — був більшим реалістом, як Оуен.

Обох духових батьків кооперації ділить накінець ще наставлення їх до релігії. На перший погляд різниця ця видається маловажною і другорядною, для Кінґа одначе є сутною. Оуен був раціоналістом і вихованком пануючого тоді в Анґлії раціоналізму, Кінґ був ідеалістом і глибоко релігійною людиною, що в християнізмі добачував здійснення великих завдань і засад кооперації та дав їй тим самим християнсько-суспільне забарвлення*). (Це не стояло на перешкоді тому, що офіціяльні представники анґлійського клєру обжаловували його одверто в безбожництві (of infidelity) та бунтівництві (sedition). Науки його, говорили вони, є злі (wicked), її принципи гидотні (harrid), а він сам є безбожник (an infidel)**).

Ці напади з боку анґлійського духовенства на Кінґа були одною із причин, задля яких він заперестав видавати свого „Кооператора").

Такі головні різниці між обома духовими батьками кооперації. Розуміється, вони в нічому не можуть зменшувати їх великих заслуг в історії розвитку кооперації і тієї ролі, що її прийшлося їм одіграти.

*
**

Як знаємо, всі кооперативи в Анґлії в 20 і 30 рр. мин. ст., чи вони були засновані під упливом оуенівського соціялізму, чи доктрини Кінґа, існували тільки часово й перехідно. Різні причини, про які не місце тут говорити, склалися на це. Треба однак сконстатувати, що коли в 1844 р. оснувалося у Рочделі „Товариство чесних піонірів", центр і авторитет кооперативного руху перейшли з Брайтону до Рочдель. Рочдель означає в історії розвитку анґлійської кооперації третій і останній етап. З цього часу датується новочасна кооперація.

---

*) Кінґ безперечно був попередником того напряму в анґлійській кооперації в 56 рр. мин. ст. що назвав себе християнсько-соціялістичним, що його репрезентували такі чільні одиниці як Моріс (Maurice), Кінґслі (Kingsley), Лудлов, Гюс (Hughes), Ніл (Neale) і многі инші. Вони змагали до реформи господарства в християнському дусі. Господарство що існує, є нехристиянське, казали вони. Рятунок добачували в кооперації, на скрижалях якої виписали взаїмну поміч та християнську любов.

**) Дивись T. W. Nercer, op cit. ст. XXVI.

Знаємо з Голіокової історії Рочдельців, що між основоположниками їх „товариства" були майже самі оуенівські соціялісти й чертисти. Оден із найвизначніших із поміж них, гордість і душа товариства, Чарлс Гауерс (Howarth) був оуеністом. Проте стало теж відомим, що не бракло між ними людей, які були дуже добре ознайомлені, як каже Мерсер, з „Кооператором" Кінґа, як Смісіс (Smithies) і Ешуерс (Aschworth), що в орґанізації й розбудові товариства відограли першорядну й дуже важну ролю. Рочдельці внесли в орґанізаційну систему кооперації багато нового. Так зв. „рочдельські принципи", покладені в основу її, забезпечили їй успіх і розвиток. Принціп поділу надвишки в міру закупів, що його відкрив Гауерс, був найважнішим. На йому основана вся товарова кооперація. Не дасться однак заперечити, що основні орґанізаційні методи свого споживчого товариства переняли Рочдельці здебільша з Брайтону.

Дух рочдельської кооперації чимало різнився від духа її попередників школи Оуена й навіть Кінґа. Коли напр. кооперативні асоціяції школи Оуена обмежувались до невеликого числа своїх членів, Рочдельці запрошували в члени свого товариства всіх. Коли асоціяції перших відкладали всю суму свого чистого доходу до капіталу товариства, як спільної і неподільної власности його, призначеної на закупно землі для оселі, рочдельці завели звичай виплачування своїм членам надвишки в міру закупів ними краму в товариській крамниці. Як робітники боронили вони цим інтересів праці, а не капіталу. „Правда, каже Туган Барановський, для заснування товариства потрібні були паї (уділи), але сила товариства ґрунтувалася не на його порівнюючи мізерних капіталах, а на тому, що товариство орудувало закупочною силою своїх членів. Якби надвишки ділились у міру вплачених уділів, то інтереси уділового капіталу висувались би на перше місце... Разом із тим, такий поділ не відповідав би інтересам членів товариства, знов таки через те, що вони тут не були дрібними капіталістами, а споживачами"*).

Рочдельці таким чином виелімінували зиск зі своєї системи, але не господарський інтерес, що був у рівній мірі особистим інтересом члена товариства, як і кооперативним інтересом, себто спільним інтересом усіх членів кооперативи. Кінґ пропонував усунути з кооперації одно й друге. Тимто не захоплювався він рочдельською системою, хоч не заперечував, що „дивіденда" (так звуть в Анґлії товаровий зворот) має велику атракційну силу для людей, що вона може притягнути до кооперації тих людей, для яких кооперативний арґумент нічого не значить.

Рочдельці продавали товари по ринковій ціні. Проф. Туган-Барановський пояснює це так: „Товариство виникло зовсім не для того, щоб трохи поліпшити економічне становище своїх членів, зменшити видатки на потрібні річи споживання, а для пере-

*) Проф. М. І. Туган Барановський, там же, ст. 39.

творення всього існуючого соціяльного устрою, **для утворення нового морального світу**"*).

Мало велике значіння й те, що Рочдельці ясно і послідовно поставили справу демократичного устрою внутрі кооперативи. Засада один член — один голос не підлягала тут дискусії і це в значній мірі відрізняло Рочдельську кооперативу від многих її попередниць. Тоді, як неодна з давніших кооператив, через перепродування „акцій" — уділів з рук до рук затрачувала кооперативний характер, іноді навіть попадала остаточно в руки малого гуртка осіб, Рочдельська остала на завжди суспільною установою. Таким чином і тут маємо крок вперед у викристалізуванні кооперативних організаційних засад.

Також ясно й безкомпромісово поставили Рочдельці засаду, що кооператива має бути школою ощадного й господарного життя. Думка ця була вже у Кінґа, хоч не так яскраво підкреслена. Рочдельці надали їй характер практичної **засади**, від якої відступити не вільно. Продаж тільки за готівку була проявом тієї засади.

Оуен, Кінґ, Рочдельці — це три етапи на шляху розвитку кооперативної думки — від всеобіймаючого і через те дещо утопійного максималізму до відповідаючого потребам життя реалізму, що однак не резиґнує з ідеалістичної кінцевої мети.

В. Левинський.

КООПЕРАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРАКТИКА

Актуальні справи нашої кредитової кооперації**)

Дається завважити, що кредитова діяльність українбанків і райфайзенок є мало рухлива, бо час сплачування позичок протягається непотрібно довго і кооператива не має достаточного руху в капіталі, щоби давати завжди нові позички. Аж за часто буває, що провідники кредитових кооператив дають позички вже тоді, коли маєтковий стан довжника дає їм певність, що уділену позичку взагалі дістануть назад, а не звертають уваги на те, чи дістануть її в умовлених речинцях. Іде тут про **ліквідність** (плинність) **позичкового матеріялу, яка повинна бути безумовно втримувана на дуже високому рівні**, щоби позичкова діяльність мала свою тяглість та не переривалася і щоби ніколи установа не найшлася в ситуації без грошей не тільки на виплатту зобовязань, але на уділювання нових кредитів. При позичковій діяльности є також важний мо-

---

*) Проф. М. І. Туган-Барановський, там же, ст. 42.

**) Гл. Кооп. Респ. ч. 3/38.

мент безпеки кредиту, але його ліквідність є безперечно важніша, бо не може іти про те, щоби позичка безпечно закаменіла, тільки щоби вона постійно сплачувалась. Момент безпеки позички приходить в увагу як остаточний засіб при її примусовому стяганні, тоді коли момент ліквідности бере на увагу бездоганну та неперервну сплату позички.

Можна б цього й не говорити, коли б провідники наших українбанків вели позичкові справи так, щоб не було в них залеглостей у сплачуванні позичок. На жаль, їх є ще аж надто багато, отже з цього треба вносити, що добір довжників, розгляд їх моральних якостей, словности й платничих звичаїв є в українбанках невдоволяючий.

Коли мова про такі банкові засади, як ліквідність і безпека, то слід тут зазначити, що ціле майно кредитової кооперації мусить бути зовсім безпечно уміщене, а кромі цього по змозі зовсім ліквідно, щоби була змога найбільшу часть майна негайно чи за короткий час замінити на гроші, що їх може бути потрібно на виплату зобовязань. Добрий, рухливий і на час сплачуваний векслевий портфель це найкраще свідоцтво для проводу українбанку. Треба, щоб таке свідоцтво мав кожний українбанк.

На загал маємо багато підстав нарікати на слабу вкладкову і кредитову активність більшости наших українбанків і райфайзенок і маємо поважні причини турбуватися недостатком вивінування в оборотові фонди нашої кредитової кооперації. Ми кажемо, що вона тільки в малій части опановує наші кредитові потреби, бо є матеріяльно за слаба.

А от чужі люди є про нас іншої думки. П. Кенсік у статті Opomocy Państwa spółdzielniom oszczędnościowo-pożyczkowym, що була друкована в Poradnik-y Spółdzielni з дня 5 листоп. 1937 ч. 21, що є офіційним орґаном Związku Rewizyjnego Spółdzielni Rolniczych i zarobkowo-gospodarczych R. P. пише, що „życie gospodarcze Małopolski Wschodniej wymaga wzmożenia tentna i ożywienia oddziaływania na społeczeństwo, tym bardziej, że jest ono coraz bardziej atakowane przez ukraińskie spółdzielnie kredytowe, organizowane często w okresie pokryzysowym i wolne od trudności spowodowanych konwersją wierzytelności rolniczych“.

Все це — проста брехня, бо ми не тільки не маємо наміру нікого атакувати, але коли б і хотіли це робити, то не маємо чим, бо наші власні, скромні і з великим трудом зібрані грошеві засоби вистарчають ледви на те, щоби хоч в части заспокоювати кредитові потреби нашого господарства. Зовсім позбавлені кредитів із державних джерел, за якими побивається п. Кенсік, працюємо серед тяжких умовин, бо потреб маємо багато, а засобів дуже мало, отже радіємо, що якось з тяжким трудом даємо собі раду, а ніякими атаками на нікого не займаємось. Коли в р. 1937 заснували ми пару нових райфайзенок, то зовсім не на те, щоби когось атакувати, а лиш на те, щоби для нашого селянства

зорґанізувати кредит його, хоча й скромними, але зате власними силами. Якщо страх перед уроєними атаками був причиною заборони основувати нові кредитові кооперативи без окремого дозволу, то ми мусимо на цьому місці зазначити, що ужиємо всіх сил наших для скріплення існуючих кооператив, щоби вони були здатні не до атаку, як думає п. Кенсік, а до орґанізації нашого власного кредиту власними силами для власних господарських цілей.

Хто передержує чужі гроші, той мусить мати виплатну резерву, бо мусить бути готовий на час виплатити, коли вкладчик цього забажає. Хто цього не всилі зробити, той не дає собі ради з виплатами, і не повинен їх приймати, бо невиплачування на час вкладів дискредитує цілу кредитову орґанізацію, яка від того дуже терпить, бо вклади перестають прибувати. Фундаментальна проблєма виплачування вкладів є тісно звязана з родом активних операцій банкової установи, або точніше зі ступнем ліквідности активного майна. Тільки тут є запорука повної виплатности установи. Очевидно, що побіч високої загальної ліквідности, треба втримувати ще відповідне поготівля на обслугу вкладів, і то завжди в більшій висоті, ніж нормально обслуга потребує. Коли брати на увагу деяку поправу господарського положення і поправу загальної виплатности нашої кредитової кооперації, то можна вважати, що тепер вистарчатиме 15% суми вкладів на виплатній резерві. З того кілька процентів (не більше як 4%) треба тримати в готівці, а решту на льокаті в Центробанку, коли іде про українбанки, або в українбанку, коли іде про райфайзенки. Ясно, що приймати виплатні резерви від райфайзенок можуть тільки бездоганно працюючі українбанки з повною виплатністю, але і вони мусять удержувати тим більше поготівля в Центробанку, чим більше цього поготівля самі приймають від райфайзенок. Нікому ще високе поготівля не зашкодило, хоч про шкоду нема тут що говорити, бо Центробанк дає такі відсотки від льокат, що українбанки втрат на відсотках не мають. Навпаки, мале поготівля, або й брак всякого поготівля декому сильно пошкодив. Одначе при всіх цих справах завжди треба мати на увазі, що й найбільша виплатна резерва не вистарчить, коли не буде високої ліквідности всего майна кредитової установи.

Починають люди нарікати на брак ріжнородности в діяльности наших українбанків. Звичайно говориться, що українбанки вміють приняти чи виплатити вкладку і уділити звичайну позичку за підкладом векселя або скрипту. Натомісць зовсім технічно не підготовлені до того, щоби виконувати всякі інші банкові чинности, що їх для кредитових кооператив передбачує банкове право у статті 91. Не твердимо, що наші українбанки є технічно підготовлені до виконування всіх чи декотрих банкових чинностей, що їх тепер не виконують, алеж українбанки можуть займатися виконуванням тільки таких дозволених банкових чинностей, що виринають в нашому господарському життю, які виявляються потрібними і в даних обставинах можливими. Коли треба давати

кредити у формі біжучого рахунку, або треба виставляти чеки, акредитиви, доконувати вплати і виплати, чи врешті займатися торгівлею дозволених цінних паперів, то наші українбанки це мусять і будуть робити, як що цього тільки буде вимагати наше господарське життя. Правда, що не можна допустити, щоби українбанки цими складнішими та вищими формами банкових операцій не займалися, коли цього домагається клієнтеля і правда, що в дечому самі українбанки повинні являтися орґанізаторами ріжнородних форм кредитування і плачення, а не здалека тільки підбігати за тим, чого вимагає потреба. Але з другого боку правда, що коли в місці осідку українбанку нема такого господарського руху, що вимагає вищих форм банкової обслуги, то нічого тут не вдіє і на ніщо не придасться ініціятива самого українбанку. Отже робитимемо те, що потрібне й можливе. Очевидно, що добре булоби, щоби фахова кредитова централя Центробанк подавала добрі технічні вказівки та поучення, як виконувати декотрі банкові чинности, яких українбанки до тепер не виконували. На цей час найпильнішою справою є кредитування у формі біжучого рахунку. В цій справі треба буде видати знормалізовану умову про біжучий рахунок, а також точні поучення, як його вести й замикати та як числити відсотки в контокорентах. У звязку з тим треба подати способи диспозиції біжучим рахунком, видати відповідні друки, чеки і поучення, як ними маніпулювати.

Завважують, що наша кредитова кооперація, а особливо українбанки є за мало атракційні (притягаючі) для широкої публики і тому, кажуть, годі дивуватися, що вкладкова діяльність мало жива і видатна. Цей заміт не є безпідставний, бо і справді аж забагато українбанків не робить нічого в тому напрямі, щоби себе атракційними зробити. Застарілі методи праці, застарілий, а назагал сухий й неінтересний спосіб трактування своєї клієнтелі, комплєтний брак зрозуміння, що українбанк має сам шукати клієнтелю, утримувати з нею звязки, робити їй всякі, самі по собі дрібні удогіднення і вистерігатися всего, що моглоби клієнтелю зражувати і відпихати. Головно іде про клієнтелю, на якій українбанкові з певних причин дуже залежить. З нею треба відповідним зручним і тактовним способом навязувати контакт і приєднати її до себе.

Збільшенню атракційности дуже помагає точність і скорість у полагоджуванні всіх банкових справ, з якими клієнтеля звертається до українбанку. Про цю точність та скорість у праці українбанків можнаби дещо не зовсім доброго сказати. Скільки ще буває мороки з такою звичайною справою, як полагоджування інкаса векслів, або скільки буває нарікань на нескоре полагоджування переказів чи переливів готівки між українбанками. З тою точністю та скорістю ще не зовсім добре. Окрема справа для себе — це добра та скора обслуга клієнтелі. Як же часто нарікають позичкові петенти, що їм кажуть надмірно довго вичікувати на вирішення їх внеску на позичку. Кажуть їм приходити раз, другий, третій, а все ще справа не полагоджена. Очевидно, що доб-

рого враження така поведінка не робить, ані такий петент не буде мати що доброго сказати про ділову справність українбанку. Ба що ще гірше: і вкладчики, буває, нарікають на скору обслугу. Годі дивуватися, що вкладчик не хоче йти до такого українбанку, що не вміє його обслужити.

Найбільша нематеріяльна цінність — це добра опінія. Є українбанки, що ту добру опінію помагають витворювати, а витворену старанно зберігають. Добра опінія приносить вклади і загалом приводить до банку солідну та добру клієнтелю. Тільки лиха клієнтеля шукає банку за всяку ціну, бо хоче його використати, а добра клієнтеля не має охоти вязатися з банком, який не має доброї опінії. Що в наших українбанках так не багато вкладів, то в частих випадках виною тут є недобра опінія про українбанк, яка наприклад напевно витвориться, коли позичкові справи не впорядку, коли довжники платять, як хочуть і коли хочуть і коли врешті устійниться погляд, що не українбанк кермує довжниками, а довжники (і то ще в додатку лихі) кержують українбанком. Витворену добру опінію треба зберігати і нічого не зробити такого, що їй моглоби зашкодити. А напевно зашкодить опінії українбанку внутрішна особиста борня в складі завідуючих орґанів чи інші непорозуміння.

В нашій кредитовій кооперації завжди була і все ще є дуже пильна справа власних фондів: уділів і запасних фондів.

Уділів маємо мало, бо наші уділи малі, звичайно менші аніж треба. Ми не є прихильниками зовсім малих уділів, бо якжеж має створитися власний оборотовий фонд, коли уділи будуть мінімальні. Це дотичить в першу чергу українбанків, що їх сума уділів на загал безумовно за мала. Знаємо, що сума уділів росте тоді, коли при допомозі вкладок поширюється позичкова діяльність, отже в засаді рішає ця друга справа, але не мале значіння для справи уділів має також дивіденда від них. Шкода, що звичаєм кредитової кооперації у нас є маловажне чи навіть принципово неґативне становище до дивіденди від уділів, а в слід за тим неохота признавати їх навіть там, де є до цього змога. Я є того погляду, що в українбанках дивіденда може бути заохотою мати більшу суму на уділах, бож тяжко вимагати, щоби люди вплачували більші уділи із негосподарських спонук. А для членів, що є одночасно довжниками, дивіденда повинна бути до певної міри рекомпензатою за максимальні відсотки, що їх українбанк побирає від позичок*).

Є три можливі розвязки питання вигоди для члена при кооперативному кредиті. Або даватимемо членові дешевий кредит, отже не стосуватимемо найвищої відсоткової міри, що

*) Відсотки від уділів в кредитовій кооперації (»дивіденда«) річ загально принята; противиться духові кооперації тільки високе опроцентування уділів. Райфайзен, що спершу був проти опроцентування уділів, відтак помирився з ним, вимагав однак, щоби % на уділи не перевищував % на вкладки. Це правильне становище, на наш погляд правильніше, як норма 2% поверх урядової дисконтової стопи, що її допускає польське законодавство. — Редакція.

вільно стосувати при кооперативному кредиті, або даватимемо мірну дивіденду від членських уділів, або врешті даватимемо відсоткові звороти у відношенні до заплачених членом відсотків. Ні-одна з тих можливостей у нас не вжилася. Розуміємо, що рішення цієї проблєми звязане з основним питанням, чи маємо мати білянсову надвишку чи ні. Твердо стоїмо на тому, що вона має бути, як доказ, що правильно господаримо і що кошти ведення не забирають усіх прибутків на відсотках, коли при них стосуємо найвищі ставки. Білянсової надвишки потрібно нам на творення ріжних резервових фондів, на допомогу для наших культурно-освітних і культурно-господарських установ і на опроцентування уділів. Колиб ми навіть приняли, що замість дивіденди давати мемо відсоткові звороти, або комбінувати мемо обі ці вигоди разом, чи врешті давати мемо нижчепроцентовий кредит, то і тоді білянсову надвишку мусимо вигосподарити на творення резерв і на культурні цілі. Очевидно, що всі ці проблєми рентовности українбанків практично виринають тільки там, де українбанки є досить сильні і загосподарені, що мають змогу вигосподарити відповідну білянсову надвишку, то значить збудувати та виконати свій бюджет так, щоб він по коштах завідування лишав ще відповідні, вільні суми. Є у нас українбанки, що для них ці проблєми актуальні. Чим більше їх буде, тим справніше буде господарити наша міська кредитова кооперація, бо робитиме добру службу при невеликих коштах ведення.

Дається відчути, що кредит в нашій кредитовій кооперації вже тепер є за дорогий, тому приходить пора його подешевити. Це можуть зробити українбанки в меншій мірі (на 9%), райфайзенки в більшій мірі (на 8%). Обширніша арґументація того погляду подана в 1—2 числі Госп. кооп. Часопису з 1938 р. і тому тут не треба її повторювати.

Більш ніж колинебудь передтим треба, щоби кредитова кооперація творила ріжні резерви. Мусимо поширити власну базу оборотових фондів, щоби спокійніше господарити а кромі того сьогодні ще не знаємо скільки треба буде відписати з конверзійних позичок, бо за 14 літ, при слабому їх забезпеченні, напевно щось покажеться пропащим. Отже дораджуємо резервувати що тільки можна, бо резерви дуже пригодяться.

Дораджуємо також робити відписи нереальних активів, зокрема позичок. На кожну сумнівну активну позицію приготовити редукційну резерву, щоби у білянсах не було ніяких пустих дір. Хоча для директорів українбанків звичайно усе є певне і ніяких сумнівів не буває, але коли позичка не сплачується цілими роками і нема від неї відсотків, а також нема змоги видістати цю позичку при допомозі суду, то в такому стані нема чого вичікувати ,тільки приготовити для такої позички відповідну резерву на випадок, що вона зовсім пропаде.

В справі бюджетів можна хіба тільки сказати, що нерідко українбанки неправильно, та необережно рахують будучі прибутки з відсотків, бо рахують їх від повної суми позичок, а не беруть на увагу залеглостей, що є передусім в процесових спра-

вах. Бюджет, як відомо, складається з двох частей: фінансового пляну необхідних видатків і прибутків і властивого бюджету, що ним є кошти завідування. Брутто надвишка, що виходить із фінансового пляну, мусить бути границею коштів завідування. Хоча щораз менше, але все ще буває, що кошти завідування українбанку перевищують його господарську спромогу і тому на кінці року або нема зовсім білянсової надвишки і білянс як то кажуть „штукується" або є просто білянсова втрата.

Орґанізація праці в українбанках є поставлена ріжно, але в певних випадках дає нам підставу на неї нарікати. Найважнішою причиною буває недостаточна підготова людей, що працюють в українбанку. На жаль не маємо відповідної змоги постійно і систематично підготовляти людей до праці в кредитовій кооперації, отже можемо покищо це робити у формі практики в добре веденому українбанку і у формі коротких курсів. Також, на жаль, не маємо покищо змоги подати добрий підручник про ведення кредитової кооперативи, з якого можна було би черпати інформації про всі ділові справи. Було б добре, коли б Центробанк старався заповнити прогалину під цим оглядом, але це не звільняє українбанку від обовязку наладнувати й уліпшувати свою ділову працю так, щоби вона велась гладко, без марнування часу й людських сил, а при тім вповні відповідала потребам українбанку.

Добре було би завести одну нову у нас річ — ґенеральні ревізії, тобто провірку довжників і вірителів, що її мають переводити Надзірні ради у певних відступах часу. Досвід показує, що тих ґенеральних ревізій в кредитовій кооперації потрібно найбільше там, де з конечности всіми справами кооперативи завідує одна особа. При ревізіях, що їх переводять ревізори РСУК не можна знати, чи всі вкладки вписані, або чи всі позички ретельні. А власне контакт з довжниками і вкладчиками при ґенеральній ревізії негайно викаже, чи маємо діло із солідною працею, чи виходить неретельність. Такі ревізії повинні переводитися поважно, старанно, без галасу, обережно, а все передусім тоді, коли виринає хоч би найменше підозріння, що щось невпорядку. Польські кооператори запевняють, що такі ревізії скріплюють довіря до кооперативи, зберігають її добру опінію, коли би хтонебудь пробував робити лиху, або викривають лихо і привертають бездоганний порядок в кооперативі.

Не дуже рідко буває, що зверхній вигляд українбанку не є такий, як повинен і міг би бути. Вигідне й доцільне уладження в бюрі українбанку, повний і педантичний порядок та чистота в ньому, добре уставлена і чиста каса, добрий доступ клієнтелі до бюра, добре розміщення книг при праці, відповідна домівка з відповідною вивіскою, доцільні друковані кличі й оголошення про вклади і відсотки від них, і то не тільки на стінах, але позмозі у відповідних вікнах, все це разом недорогим коштом робить гарне враження на публіку і впливає на приєднування вкладів. Недоступна чи зле доступна домівка десь в бічних кутках на поверхах утруднює приступ до українбанку і не диво, що

часом треба його направду шукати. Треба виходити з льокалями українбанків на видне та дуже доступне місце, і вдержувати в них зразковий лад.

Побіч орґанізації кредиту, українбанки мусять займатися й орґанізацією розплат, при чому окрему увагу мусять присвятити орґанізації безготівкових оборотів на терені цілої укр. кооперації. Іде про те, щоби плачення переводилось за посередництвом українбанків, щоби воно було дешевше, а оплата за посередництво лишалася в хосен українбанків і щоби було бездоганно, скоро гладко та безпечно переведене. Аджеж ціла наша кооперація має і веде між собою ріжні грошові розрахунки і гроші переливаються з низів (від закупочних ко-в) догори (через Союзи до Центросоюзу, а також з відділів Нар. Торговлі до Централі), а згори до низів (від Центросоюзу до Союзів за сільсько-господарські продукти і від Маслосоюзу до Районових Молочарень за доставлене масло). На українбанках лежить обовязок, що впрочім належить до їх нормальних статутових чинностей, перебрати на себе завідування і перелив готівки. Певно, що при тих операціях, які вимагають повної дбайливости і скорости в переведенню, можуть приходити в увагу тільки найкращі українбанки, то значить — під технічним, маєтковим і діловим оглядом так поставлені, щоби переводжування переказових чи переливових операцій не справляло їм жадних трудностей, а всім заінтересованим не робило клопоту. Ці справи вже подекуди і потрохи переводяться, тільки мабуть ще не зовсім систематично гладко. Мусить бути засада, що коли гроші мають переходити, то в першій мірі через українбанки, а самі вони мають так робити, щоби позмозі гроші не мандрували з низів до гори і з гори до низів, тільки, щоби був переведений спосіб безготівкового плачення.

Для прикладу, як ця справа могла би виглядати, подаємо таку схему:

ко-ви з. з. з. складають усі свої гроші в українбанку;
ко-ви виставляють чек на УКБ і платять ним в С. К. за товари;
С. К. передає всі зібрані чеки до УКБ і дістає один чек на ЦБ.;
С. К. передає цей чек Центросоюзові;
Ц. С. передає чек ЦБ, який переводить його в добро Ц. С., а в тягар У. К. Б.

далі:

С. К. доміцілюють свої векслі в ЦБ.;
С. К. складають готівку в У. К. Б.;
С. К. дістають чек на Ц. Б. і посилають його на покриття векслів.

далі:

ЦС складає готівку (за продукти) в ЦБ.;
ЦС платить С. К. чеком на ЦБ.;
СК. складає чек в У. К. Б. і дістає готівку;
У. К. Б. передає чек Ц. Б.

далі:

М. С. складає гроші до ЦБ.;
МС виставляє чек на ЦБ.;

МС посилає чек Р. М.;

Р. М. передає чек У. К. Б. і дістає готівку;

УКБ. пересилає чек до ЦБ.

Таких комбінацій може бути більше, або можуть бути інакше зложені, одначе всі опираються на тому, що низові ко-ви складатимуть гроші в У. К. Б., а централі в Центробанку, так що дійсне вирівнювання буде переводитись між УКБ і Центробанком.

Диспозиція грішми не мусить відбуватись доконче чеком, хоча його слід уважати найважнішим та найвигіднішим інструментом плачення.

Імовірно в частих випадках треба буде уживати чеку „лиш для розрахунку".

Сама річ вимагає, щоби українбанки і кооперативні союзи мали в Центробанку біжучі рахунки, на яких всі ці справи мають переводитися. Також ясно, що при переводженні цих справ буде обовязкова відповідна кореспонденція, як підклад і потвердження книжкування.

На Центробанку лежить обовязок всі ці справи, що торкаються орґанізації плачення, якнайдокладніше опрацювати і оголосити друком, щоби українбанки і заінтересовані другі види кооператив мали якнайточнішу інструкцію, як плачення переводити. Без такої друкованої інструкції справа не спопуляризується, а сама орґанізація плачення не буде переведена вповні і консеквентно.

Кінчаючи завваги про завдання української кредитової кооперації, повторюємо відому нашій кооперації засаду поділу праці і обовязків, яка вимагає, щоби товари і продукти ішли до кооператив закупочно збутових і споживчих, молоко до Районових Молочарень, а гроші до кредитових кооператив. Кредитова кооперація, що працює на низах має назбирати так багато грошей, щоби їх частина вистарчала на ведення позичкової діяльности на місці, а решта щоб переходила аж до централі кредитової кооперації, звідки буде розходитися у найбільше важні місця в нашому національному господарстві. **І. Ольховий.**

НАРОДНЄ ГОСПОДАРСТВО

Ринки збуту для сушених грибів[1])

ФРАНЦІЯ І ШВАЙЦАРІЯ[2]).

Умови збуту для польських товарів, а в тім і для грибів у Франції виглядають ось так: існує там система реґляментації привозу, а полягає на таку, що до значної скількости товарів примінює контиґентові обмеження. Для польського експорту та система є доволі прикра з огляду на те, що Польщі брак багато контиґентів спеціяльних, а ті, які має, переважно багато менші від можливостей збуту, натомість при роді товарів, інтересуючих наш

[1]) Гл. Кооп. Республ. IV/38.

[2]) Деякі інформації за „Informator Exportowy" ч. 12/35.

експорт, може Польща користати з контингентів, визначених для держав осібно не вичислених.

Контингенти[3]), що їх завели протягом останніх літ стало побільшують. Розпорядження з 28 і 30 грудня 1933 р. установляючі привозові контингенти на 1-ий квартал 1934 р. обняли тою системою нові товари, котрих привіз у році 1933 не підлягав жадним обмеженням, а незалежно від того, протягом перших місяців 1934. р. завели нові контингенти.

Контингенти розділюють ось так: згідно з зарядженнями французької влади — 75% загальних контингентів імпортових на товари рільничі признають тим краям, що запевнюють французьким товарам спеціяльні привозові полекші. Рівночасно згідно з зарядженням з 1933 р. ліценції привозові на рільничі товари може видавати тільки французька влада на підставі рішечня „Internationale du Centre des Importations" при чім дозвіл одержує імпортер. Краї, що достарчували ті товари стратили в цей спосіб від 1. січня 1934. р. можність ділення контингентів.

Поза контингентовими обмеженнями імпорт товарів польських стрічає на значні перепони в звязку з поведінкою цловою. Саме з огляду на неосягнення порозуміння, що до нового укладу торговельного з Польщею, французька влада декретом з дня 12. XI. 1933. р. відкликала примінювання тарифи мінімальної в відношенні до поважної скількости товарів польського походження. Правосильні лишилися лише рішення конвенції з 9. XII. 1934 р. і декрету додаткового до неї з дня 8. VII. 1928. р. В той спосіб лише деякі польські товари користають з тарифи мінімальної. Гриби з неї не користають. **Мито[4]) на гриби виносить 53 фр. фр. (около 9.— зл) від 100 кґ. брутто+8% від вартости.** Крім того від усіх імпортованих товарів платиться оплату імпортову „taxe d' importation". Утрудненням примінюваним до всіх країв, гамуючим імпорт є примус знакування всіх товарів, що походять з закордону. Гриби є теж уняті в той примус у рубриці »овочі свіжі, або консервовані«. Опаковання мусить бути теж знаковане, ане лише сам товар. У Франції митні уряди беруть осібний податок від величини документів, що йдуть разом з товаровою пересилкою.

З польсько-французької[5]) умови виходить, що продукти натуральні походячі з польської території з виїмком певних вилучених продуктів, будуть користати при їх перевозі без огляду на його систему на французьку територію митову з мінімальної тарифи т. зн. з найнищих митних ставок, які Франція признає, або могла би признати якійнебудь іншій державі на підставі заряджень тарифових, або конвенцій торговельних; відноситься те одночасно до привозових мит, обовязуючих тепер, або тих, які Франція могла би евентуально завести на їх місце, як також відноситься те до мит додаткових або всіх інших підвищень, які Франція установила, або могла би установити.

Продукти натуральні, або перетворні, що походять з польської митної території з виїмком певних вилучених товарів, будуть користати при перевозі їх до французьких кольоній т. зв. асимільованих т. зн. тих, що мають засадничо ту саму митну систему, що метрополія, з мінімальної тарифи, чи то буде тарифа метрополії, чи теж тарифа спеціяльна, з чого слідує, що продукти ті будуть користати зі всіх полекш, уділюваних іншому фаворизованому краєві.

З черги не від речі буде обговорити умови збуту для сушених грибів на швайцарськім ринку. Реґляментація привозу до Швайцарії полягає на системі імпортових контингентів, що обмежують привіз усякого рода товарів зі всіх, або лише деяких країв. Для поодиноких позицій митної тарифи обовязують ріжні речинці правосильности контингентів. Більшість контингентів установили 5. лютня 1932. р., вони мали бути правосильні до дня 31. грудня 1932 р.,

---

[3]) „Polski Export" Nr. 1. 1937.

[4]) Інформація П. І. Е.

[5]) »Інформатор Експортовий« ч. 16. 1937. Ту умову заключили дня 22. травня 1937. р.

що не виключувало можливости продовження уживаної системи. Швайцарія натомість користується заборонами привозу.

Тих заборон переважно безоглядно не примінюють. Одначе в практиці стрічається факти заведення на якийсь час заборон, що безоглядно унеможливлюють привіз даного товару. Закони привозу дуже часто можуть бути звязані з перестеріганням санітарних та ветеринарних приписів. Швайцарія примінює континґенти індивідуальні для кожного краю, а не ґльобальні, при тім підставою виміру континґенту для поодиноких товарів є висота імпорту з даного краю в р.р. 1931, 1932, або 1933. В обсязі товарів масового привозу скількість допущена до імпорту не виносить 100% привозу в році підставовім, а обнижується її до 60 або 50%.

Континґенти можна збільшити дорогою спеціяльних торговельних умов з поодинокими краями. Якщо якийсь край не використає приділених йому континґентів, то при кінці року признається їх іншому краєві на засаді торговельних компенсацій. Дозволи на привіз видає Центральне Бюро Привозу (Service des Importations à Berne. При митній відправі треба мати такі документи: 1) фрахт, 2) митну декклярацію, що її представляє імпортер, або його заступник, в більшости випадків транспортове бюро, 3) дозвіл привозу на товари сконтинґентовані, 4) свідоцтво походження для товарів, що підпадають під контролю ветеринарийну, або для ростин. Мито[6]) в Швайцарії на гриби сушені виносить **15 фр. шв.** (около 18.— зл.) від **100 кґ.**

д) Інші ринки.

Треба ще згадати про ринок італійський, де теж існує континґентова[6]) система привозу. Тому Польща може експортувати тільки визначену в рамах континґенту скількість грибів протягом одного року. Мито[6]) на гриби в Італії виносить **55 лірів** (около 11.80 зл.) **від 100 кґ. + 2.5% податку оборотового.** При імпорті до Італії відборець мусить мати дозвіл привозу, що його видає в Італії спеціяльна корпорація згідно з приписами, які там існують. З огляду на обовязуючий клірінґ[7]), який обовязує в оборотах польсько-італійських, подібно, як у польсько-німецьких, при вивозі польський експортер мусить дістати свідоцтво розчислення від »P. I. P.» В Чехах існують девізові обмеження. Експорт грибів іде теж до інших держав, однак з огляду на те, що він не має сталого характеру, не хочу розводитися над дрібничковим характеризуванням тих ринків.

Вимоги ринків збуту.

При експорті всякого рода товарів, отже теж при експорті грибів треба примінюватися до спеціяльних вимог відборців. Ті вимоги можуть бути для експортера трудніші або лекші до виконання. Однак, хотячи удержати відборців, експортер мусить іти їм на руку. При експорті грибів треба передовсім звернути увагу на вимоги відборців романського з одної сторони, а ґерманського та словянського походження з другої сторони. Відборці ґерманського та словянського походження консумують гриби так, як ми; то значить гриби сушені в цілости — шапка ціла. Натомісць відборці романського походження враз з краями полудневої та західної Европи, як також Злучені Держави Півн. Америки, а крім того кольонії, де переважає більшість відборців романського походження, не знають та не консумують грибів сушених на російський та польський спосіб у цілости. У тих краях консумують сушені гриби лише й виключно у формі грибів шаткованих та на цей рід товару можнаби знайти широкий збут. Дотепер лише на Поморю продукують такий товар і то з ініціятиви одної італійської фірми, що закуповує цей товар для італійського

---

[6]) Приватні інформації від П. І. Е.

[7]) Клірінґ, це анґлійське слово; означає розрахункове вирівнання. Отже в тім саме випадку означає, що Польща може експортувати до Італії лише обмежену скількість товарів, і на таку вартість, за яку імпортує до себе з Італії.

ринку, а частину реекспортує. Одначе ці скількости не є надто великі та не відграють надто поважної ролі. Шатковані гриби, як також вартісніший вид грибів сушених у цілости, моглиби знайти широкий круг відборців та конкурувати з подібним продуктам італійського, чи чеського походження. В 1932. р. »Паньствови Інститут Експортови« зумів заінтересувати кілька фірм, навіть поважних, експортом того продукту. Вислід не був надто світлий, через те, що в тому році якраз був слабий урожай грибів, а що за тим іде, високі ціни на внутрішньому ринку не сприяли експериментальній праці в тому напрямі. Фактом є, що вже започаткували експорт шаткованих грибів. Треба сподіватися, що ряд краєвих фірм буде по черзі переходити до експорту грибів саме в тій формі. (Спосіб продукції шаткованих грибів є описаний докладно в книжечці п. Фотинюка »Гриби та їх перерібка«).

До спеціяльних вимог зі сторони французького ринку належить значний попит на сушені сморжі, які цей ринок найрадше набуває. Позатим сталою вимогою всіх відборців є побажання, щоби товар був солідно приготовлений, добрий, чистий, ароматичний та що найважніше стандаризований.

Відносно опакування, заморські краї бажають, щоби товар опаковувати в тонку бляху, щоби до грибів не діставалася, в часі перевозу через море, вохкість та щоби з того приводу не гнили. Відборці континентальні бажають опакування мішкового з тим застереженням, що міх у нутрі має бути вистелений непромакальним папером, щоби гриби не підмакали, не тратили аромату, не висихали, а що за тим іде, щоби не тратили на вазі.

Як позискати нові ринки збуту?

Позискати нові ринки збуту це справа доволі тяжка з ріжних причин. Одною з них є наклад великого капіталу звязаного з тою акцією. В дальшій мірі треба здобути довіря до себе та до свого товару і таке інше. Умовою позискання нового відборця це є добірний товар. Якщо в ділянці продукції грибів дійдемо до перфекції, тоді лекше буде нам знайти відборців. Відборцями нашими можуть статися передовсім ті краї, в котрих гриби не родяться, а населення радо їх консумує. Треба отже шукати відборців у Еспанії, Португалії в краях балтійських та краях Північної Африки. Альжір[8]) сконкретизував навіть свої вимоги відносно імпортованих грибів. Імпортує він сушені гриби та гриби в консервах. Докладне усталення розмірів його імпорту неможливе, бо статистика не подає того товару осібно. Сушені гриби є долучені до позиції: »витвори й відпадки ростинні осібно не вичислені«, натомість гриби в консервах в позиції: »ярини солені, мариновані, або ярини в посудах замкнені герметично«. Згідно з інформаціями з господарських кругів консумція сушених грибів Альжіру виносить кількасот кільоґрамів (около 500 кґ), натомісць консервованих грибів около 1000 кґ.

Доставляють гриби головно: Югославія, Румунія, Франція. Треба зауважити, що імпорт грибів не підлягає жадним обмеженням. Митна ставка виносить від сушених грибів 32.20 франки (около 5.50 зл.) за 100 кґ. брутто, від консервованих 54.60 франків (около 9.30 зл.) за 100 кґ. брутто. Пушки, що містять у собі грибні консерви повинні мати на середині накривки, зглядно назву походження буквами величини щонайменше 9 мм. втисненими або витисненими. Та сторона має бути вільна від усіх інших написів. Приняті умовини продажі є слідуючі: достава cif[9]) Альжір, заплата після доручення документів заладовання. Гриби доставляють у скринях або свобідно, притім сушені гриби мусять бути опаковані в цельофанові торбинки ваги 28.50 ґрамів і 100 ґрамів. Ціни сушених грибів, залежно від сорту виносять від 18—22 фр. (від 6.50—7.— зл.) за 1 кґ. Ціни грибів консервованих у пушках залежно від сорту виносять: 1 кґ. — 5.68—7.20 фр., пів кґ — 2.20—3.65 фр., чверть кґ. — 1.40—2.15 фр., а $^1/_8$ кґ. — 1—1.45 фр. cif Альжір. Для орієнтації треба додати, що всілякі обмеження, заборони та континґенти, заведені у Франції,

[8]) Інформації з »Інформатора Експортового« ч. 13. 1935.
[9]) Cif = з оплатою всіх коштів транспорту, асекурації і т. д.

відносяться теж до товарів привожених до Альжіру. Девізових обмежень там нема.

На закінчення хочу зазначити, що Польща експортує річно грибів приблизно за 6 мільонів зл.[10]) Ґро експорту сушених грибів, бо ті є головним предметом обороту, йде до Півн. Америки. При теперішнім стані експорту впливи до державної скарбниці з експорту грибів є мінімальні, бо експортові фірми обмежуються, як дотепер, до існуючого стану продукції. Говорячи про Німеччину та Злучені Держ., треба підчеркнути, що ті ринки можна би в більшій мірі використати, якщоби купці старалися сповнити всі стандаризаційні вимоги. Не від речі буде додати, що Італія, Югославія, Чехи, а навіть Совіти та Литва в ділянці стандаризації стоять на дуже високому ступні а натомість у нас у тій ділянці панує повний застій. Щоби цій справі зарадити, міністерство торговлі видало недавно розпорядження про реєстрацію експортових фірм. На признання заслуговує зорґанізування перший раз минулого року грибових торгів у Сарнах на Волині.

СТОРІНКА ЧИТАЧА

Соціяльний підклад нашої господарки

Українські землі знаходяться під впливом ріжних політичних систем та економічних напрямків. Тому, що ми »при битій дорозі« з Европи до Азії, землі наші були і є ареною ріжних історичних подій. Під теперішню пору експериментують на головнім пні нашого народнього орґанізму московські наїздники і то найдошкульніше для населення в економічній ділянці. Большевики до нині ще стараються розвязати питання народньої господарки системою комунізму, себто удержавленням всіх варстатів праці та засобів продукції у всіх ділянках народньої економії, не числячися з волею працюючих продуцентів, ані з волею споживачів. З одної скрайности, себто ліберального капіталізму царської Росії, впав СССР у другу скрайність, яку попросту можна назвати державною панщиною, або державним капіталізмом.

Західні наші землі загосподаровані старою капіталістичною системою, в якій господарський лібералізм (свобідна та необмежена конкуренція) був підставою, а капітал чинником децидуючим, зачинають в останніх часах підпадати під вплив пляновової державної господарки, т. зв. етатизму.

На загал досить ліберальні правні умовини за Австрії і до недавна ще в Польщі, дали змогу розвинутися на Зах. Українських Землях початкам кооперативної торговлі та виробництва. (Ріст тоталістичних тенденцій польської держави погрожує дальшому розвиткові нашого кооперативного руху, а на Волині й Поліссі вже навіть поважно спинив його. Дальша доля української кооперації буде залежати від того, як далеко посунеться польська держава у своїх противліберальних тенденціях).

Щоби признати доцільність котрійсь господарській системі в наших обставинах, мусимо блище приглянутися соціяльному складові нашого народу.

Український нарід це переважно дрібні та середньо заможні рільники і трудова інтеліґенція, яку в найновіших часах стрічаємо щораз частіше в дрібній нашій торгівлі та промислі. Великі лятифундії земельної посілости, що находились на Великій Україні, були у львиній частині в руках неукраїнського елементу, що був байдужий, а то й ворожий українським державним змаганням, а сіллю в оці бідних та малоземельних селян. Большевики знищили ті посілости приватних людей, одначе на їх місці створили з цілої землі величанську державну посілість, на якій бувші селяни стали нужденно платними робітниками, прикутими до землі паріями.

[10]) »Цодзєнна Ґазета Гандльова« ч. 133. 1936. р.

На західних землях в рільництві справа представляється не дуже краще. Дрібні та карловаті господарства переважають в наших рільничих господарствах. Великі земельні посілости в цілости не в наших руках, та нема надії на бодай частинний їх перехід у руки наших селян, якщо ми не виборемо права до рівноправного набування землі нашим селянством.

Ми, як хліборобський нарід, маємо ще дуже велику розродчу здібність, а в наслідок тісних варстатів праці, шириться на наших землях нереєстроване, але напевно найбільше безробіття між культурними народами. Надмір робочих рук у інших народів має можність перекинутись до других ділянок народньої господарки, як до торгівлі, промислу і транспорту. У нас же, в наслідок донедавна ще цілковитого браку рідної торгівлі та промислу, надмір робочих рук на селі йшов на нужденно платну службу до чужинців на власній землі, і то на найбільш понижуючу та ризиковну службу. Сьогодні під тим оглядом в нас дещо кращає, але далеко ще до цього, щоби було добре.

І власне в наслідок цього, що ми є, з точки погляду народнього господарства, народом некомплетним, суспільством, яке не обсадило своїми людьми усіх суспільних функцій, ми кульгаємо і ще якийсь час мусимо кульгати у всіх ділянках нашого національного життя. В народі, як в орґанізмі, брак в одній ділянці відємно відбивається у других ділянках і то навіть в таких, що на перший погляд нічого спільного з економією не мають!

Цей наш господарський примітивізм незвичайно комплікує та утруднює наш розвій у всіх ділянках. Дальше такий соціяльно-економічний уклад завсіди узалежнює нарід під економічним оглядом від другого народу, вслід за цим йде залежність культурна та політична. Це є м. і. підстава залежности кольоній та доміній від европейських держав; звичайно з хвилею, коли суспільство (навіть не одноцілий нарід — З. Д. П. А.) доходить до економічної незалежности, зискує воно й політичну незалежність.

З повищого простий внесок: **мусимо будувати власний добробут починаючи від економічної самовистарчальности та незалежности.** До цього дійдемо через **доповнення народньої господарки рідною торгівлею та промислом.** Це є завдання нашої доби і сьогоднішнього покоління.

Тепер питання: чому український нарід у своїй відбудовуючій праці поставив на першому місци кооперативну систему та спілчанські кличі реалізує у власній дійсності?

Відповідь на це знаходимо в аналізі нашого соціяльного складу та відрубної і специфічної психіки нашого народу.

Нарід матеріяльно бідний, у своїм складі майже одношарий, не міг і не може будувати себе силою приватних одиниць, системою вільної конкуренції, бо поперше не має відповідного числа членів, які чулися б відповідно заможні для таких широких завдань, подруге великі капітали у приватних руках, хочби і власних членів, є небезпечні для працюючого та незаможного окруження, бо окруження це може статися предметом визиску. Вправді жажда є доказом життєздатности та розвоєвої сили, але коли їй не покласти меж, стається шкідливою для цілости народу, бо дає шанси багатшому та менше перебірчивому підпорядкувати собі тисячі бідніших. Така система доводить до надмірного соціяльного зріжничкування і соціяльних жертв та гострих господарських кріз. А це для цілости народу чи держави є шкідливе та дуже часто руйнуюче.

Комуністична система є занадто утопійна, нереальна, щоби могла принятися в теоретичній чистоті серед нормальних людей. Цього хіба не треба доказувати, бо доказує це совітська Росія. Проклямована комунізмом абсолютна рівність є занадто кривдяча для самої природи суспільства і кривда ця найбільше допікає одиницям з природи здібнішим, життєво самостійним, а тим самим найбільше вартісним та життєтворчим.

Бунт такої людини проти кривдячої механічної рівности викликує репресії з боку держави, що в льоґічній консеквенції доводить до інтервенції держави у всі, навіть приватні, справи, до сатрапії, примусу рабства а в економії до державного монополізму. Це найбільш небезпечне, бо на услугах

держави стоїть ціла адміністрація, військо — одним словом держава має можність примусу[1]).

Вдача українського народу є занадто жива та поетична, щоби втиснути її в кошарове життя і механічну рівність комунізму.

Можна було отже згори передбачити, що засади большевицького устрою в нас не будуть розвиватися, бо соціяльні обставини для них непригожі.

Ми зачали нашу працю над господарським доповненням народу методою кооперації. І якраз ті реальні дані, що не сприяють у нас поширенню капіталістичного індивідуалізму або комунізму — показалися добрим підкладом для розвою кооперації та поширення в нас кооперативних ідей.

Кооперація не виступає проти всякої приватної власности, але творить спілчансько-суспільний капітал, що є дуже поважним допомоговим та доповнюючим капіталом для приватного посідання. Капітал цей звертається там, де його найбільше треба з точки погляду інтересів загалу та будується ним це, чого найбільше нам бракує.

Творячи наш суспільний капітал, кооперація все ставить добровільно зорґанізовану людину понад капітал, чого доказом кожний кооперативний статут. (Права і обовязки членів супроти своєї орґанізації є рівні, без огляду на число вложених уділів). Цілком противно ніж в капіталістичних спілках, де жива людина підпорядкована капіталові, мертвій матерії.

Причини цієї ріжниці треба шукати у цілях тих двох економічних світоглядів. Коли в капіталізмі цілею всіх потягнень підприємства є зиск, то в кооперації метою є добро і вигода обєднаних членів. І коли наша кооперація виказує і творить нині ще надвишки, **то лише для розбудови власної господарки та інвестиційного капіталу українського народу.** Це є без сумніву і добром і вигодою цьогож народу, що у формі уділів не міг зложити відповідного капіталу на свої великі цили.

Коли додамо ще необмеженість членства та повну толерантність до людей ріжних політичних світоглядів, то будемо мати всі, такі прості, а такі важні прикмети, що стали підкладом наших реальних осягів. Очевидно, що розумна толерантність мусить кінчитися там, де хтось захотів би інтерес кооперації підпорядкувати одній політичній ґрупі, а не народові, як такому.

Вправді, мимо великих осягів кооперації у всіх народів, а у нас спеціяльно, ми чуємо критику нашої ідеї і тактики, яку називають утопійною деякі наші доморослі »економісти«, та кожний видючий та тверезий чоловік мусить признати більшу реальність кооперативної ідеї, ніж таної критики. Ми не пересадимо, якщо скажемо, що у нашій кращій майбутності, кооперативна система стане основою нашої торгівлі та промислу, бо такі витворились і витворюються соціяльні обставини, як по одній, так і по другій стороні Збруча.

Петро Балій.

З ЧУЖОЇ КООПЕРАЦІЇ

ЦЕНТРАЛІ ЧЕСЬКОЇ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.

ÚSTŘEDNI JEDNOTA, Центральний союз сільсько-господарських кооператив у Празі перед шістьома тижнями вступив у пятий десяток свого існування. То було в листопаді року 1897-го, коли після ухвали установчих зборів делеґатів позичково-щадничих товариств на Чехах, після довших старань та настирливих відмовлень з боку колишніх австрійських судів, статут Центрального Союзу сільсько-господарських коо-

[1]) Большевизм вже доволі давно закинув змагання до рівности (як господарської так політичної). Є великі ріжниці в платнях, є станові привілеї (передовсім для партійних) і т. д. Але не ослаб, ба навіть там скріпився, режім державної монополізації та господарського примусу. — **Редакція.**

ператив у Празі було записано, під натиском Пражського Вищого Земського Суду, до реєстру Торговельного Суду в Празі, на підставі існуючих тоді в Австрії законів що до кооперативних товариств.

Завдання Центрального Союзу при його заснованні полягали передовсім в обєднанню ріжних видів сільсько - господарської кооперації з метою підтримки їх кредитами, організацією ревізій, культурною роботою в кооперативах і торговельно - промисловою діяльністю в міру зросту потреб цих кооператив. Центральний Союз швидко зростав; кооперативи вступали до нього сотками; вже в році 1902 він був найбільшим союзом в цілій колишній австрійській монархії. Мало того, він був взірцевим союзом завдяки бездоганному веденню своїх операцій, він був (за термінольоґією австріяків) правдивим союзом, тому, що як раз до цього союзу колишній віденський уряд посилав чужинців, коли вони цікавилися станом кооперативної справи в Австрії. Протягом сороклітньої діяльности „Ustřední Jednota" не боялася ускладнювати свої завдання, включаючи до своїх обовязків нові роди кооперативної праці. 20 років тому, під головуванням визначного державного діяча Чехословаччини, небіжчика Антоніна Швеглі, були розроблені та проведені в життя важні зміни в статуті „Ustředni Jednoty" Він вніс до статуту засаду поділу праці в Центральному Союзі між пять автономних секцій, з яких кожна обіймала кооперативи з однаковими завданнями. Це були такі відділи:

I. кампелічок (райфайзенок),

II. кооператив збіжевих, млинарських та пекарських,

III. кооператив для використування електричної енерґії та машин,

IV. союзу молочарських кооператив,

V. товариств для збуту худоби.

До року 1924-го „Ustředni Jednota" була не тільки Центральною Касою для своїх кооператив, але й Центральною Торговельно - Промисловою Організацією, що вела операції в інтересі товариств, що увійшли в склад її членів. Але закон з року 1924-го заборонив організаціям, що приймають вкладки, вести торгівлю товарами.

Тоді Центральний Союз реорганізував свою діяльність: замість ведення торгівлі на своє імя, він оснував цілу низку (при собі) торговельно-промислових акційних підприємств. Ці останні є по формі самостійними торговельно - промисловими організаціями з кооперативним характером діяльности. Але по по своїй суті це організації, що всебічно залежні від Центрального Союзу. Такими підприємствами є: а) »Кооператіва« — закупочний союз сільсько-господарських кооператив Празі, б) Аграсоль акційна спілка хліборобська та торговельно - промислова, в) Вес — акційна спілка для гуртової торгівлі електро - технічними предметами, г) Селєкта — спілка для культури насіння й овочарства.

З повстанням Чехословаччини діяльність Центрального Союзу ще більше зросла. Це видно з того, що перед 20-ти роками в ньому було 295 службовиків усіх катеґорій, нині є в ньому, разом з персоналом, що працює в перерахованих вище підприємствах та в Ревізійному Союзі — 1379 працівників. Незалежно від цього, про розвиток діяльности Центрального Союзу свідчать порівнюючі дані справоздань „Ustřední Jednoty" за два роки: 1917 та 1936. Ось, в році 1917 сальдо уділених „Ustřední Jednoťою" позик своїм членам досягає 5.6 мільйонів Кч, а в році 1936 — 942.5 мільйонів; рухоме та нерухоме найно доходило — 2.1 та 57.6 мільйонів Кч.; уділи (паї) — 0.5 та 12.0 мільйонів, власні фонди — 0.7 та 103.3 мільйони; вклади складали відповідно 148.5 та 863.1 мільйони Кч; депозити — 150.5 та 1320 мільйонів Кч; сума білянсів відповідно — 163 та 1917 мільйонів Кч. Але, щоб мати уяву про дійсні розміри праці „Ustředni Jednoty" необ-

---

[1]) Див. цікаву статтю д-ра Гульки в »Земедельскіх дружстевніх лістех«, 1938, I, що до сорокаліття „Ustředni Jednoty".

хідно приняти під увагу обороти згаданих вище торговельних організацій, що працюють при Центральному Союзі. Коли візьмемо тільки дві таких організації: КООПЕРАТІВУ та АҐРАСОЛЬ, то перша з них продала в році 1936 ріжних товарів 118.000 вагонів на загальну суму 1.084 мільйони Кч; друга майже 42.000 вагонів на суму 416 мільйонів Кч. Слід зауважити, що в році 1937. обороти цих двох організацій були много значнійші.

Ми бачили вище, що успіхи „Ustřední Jednoty" за час самостійного політичного життя Чехословаччини просто дивовижні. Безсумнівно, значна частина їх це заслуга вмілого кермування. Брак місця не дозволяє нам говорити про ці подробиці, але не можна не згадати двох головних працівників Центрального Союзу, а саме: її головою є інженер К л і н д е р а, добре відомий не лишень кооперативним кругам своєї країні, але й закордоном, головним директором др. Л. Д в о р ж а к, визначний кооператор та знавець фінансових питань; згадані вище особи працюють вже багато років для „Ustřední Jednoty".

С. Бородаєвський.

СЕРЕД КНИГ

S t a n i s ł a w G r a b s k i: KU LEPSZEJ POLSCE. Warszawa, Wyd. „Rój" 1938, str. 253, cena 6 zł.

Перед нами нова книжка проф. Ст. Ґрабского п. з. „Ku epsz e Polsce", Формально творить вона замкнену цілість, фактично думками і способом їх інтерпретації тісно вяжеться з попередною працею того автора п. з. »Треба шукати дороги виходу«.

Сам твір цікавий для читаючого загалу тим, що Ґрабскі мабуть перший з сучасних польських економістів звернув увагу на інше причинове підложжя і специфічний характер останньої господарської кризи Польщі, у порівнянні з іншими державами европейського континенту.

Щоби зрозуміти ціль праці, близше пізнати духову базу, на якій зродилася її концепція, вистарчить зацитувати слідуючий фраґмент із передмови: »Усе, що довкруги нас діється, свідчить про це, що незабаром можуть наспіти дні великої проби, з якої вийдуть побідно тільки нації здібні до великого збірного зусилля, зеднані взаїмним довірям і спільною усім суспільним верствам амбіцією. Зеднання цього не довершить очевидно самі тільки слова. Для здійснення спільноти мусять прийти діла, як рішучо змінять цілий напрям нашого національно-державного життя«.

Числа говорять*).

Автор на початку своєї праці наводить кілька статистичних колюмн, щоби на їх тлі начеркнути дійсний стан сучасної Польщі, на тлі других европейських держав. Ось вони: Закордонна торгівля в золотих на одного мешканця в 1935 р. сягала в Данії 780, Австрії 307, Чехословаччині 205, Естонії 189, Угорщині 148, Литві 100, Румунії 68, Болгарії 66, Польщі 53 зл.

Показчик промислової продукції в тім самім році, прийнявши стан з 1929 р. за сто: в Румунії 120, Угорщині 110, Естонії 106, Фінляндії 125, Анґлії 112, Латвії 110, Польщі — 66.

Затруднення в промислі в порізнанні з 1929 р.: в Анґлії 101, Швеції 126, Литві 138, Естонії 108, Чехословаччині 76, Польщі 66. Показчик зуживання штучних, азотових погноїв: в Естонії 183, Латвії 142, Фінляндії 112, Польщі 38.

Ті цифри не є виїмковим продуктом світової кризи, яка вже в багатьох державах Европи і Америки перейшла до історії. Аджеж в Анґлії промислова продукція в 1936 р. була о 23 прц. більша, як в р. 1928. Дуже часто оправдується економічний застій Польщі її односторонім, суто рільним характером. На жаль деякі зі східних дер-

*) Підрозділи не є запозичені з обговорюваної в сьогоднішній статті — праці.

жав, не більше упромисловлені від Польщі, виказують замітні осяги в ділянці господарської розбудови за останніх 6 літ.

Автор підмічує, що в добі захитання ринкової рівноваги економічна політика держави виказала замало рішучости, а це спричинило, що суспільність терпеливо вичікувла якоїсь автоматичної поправи.

Відсутність активности знаходила джерело в хибному погляді на цілість проблєми, а в основу цього останнього лягла думка, немовби передвоєнний автоматизм в ділянці господарського життя тривав дальше, та що після депресії самотужки, без жадного впливу державних чинників, має прийти період розцвіту.

Безсумнівно, що того рода по гляд не числився з ідеольоґічними ріжницями, які зайшли в теорії політичної економії в останніх часах. Аджеж сьогодні не є тайною, що правила й закони, що стоять на сторожі гармонійної співпраці господарських сил даного народу, не є вічні. Вони позбавлені ціхи плиткого консерватизму чи доґматизму; з конечности з бігом часу улягають більше або менше радикальній модифікації.

Хлібороб і робітник.

Фактом є, що теперішній розвиток продукційних сил польської держави не стоїть в жадній річевій пропорції до щорічного приросту населення. Виринає пекуча справа творення нових варстатів праці для робітництва, умових працівників і т. д., які покидають перенаселене село.

До війни при помочі чужих капіталів, виростали щораз то нові фабрики, копальні, де знаходило працю близько 1 мільйон робітників. Кромі цього біля 500.000 людей виїзджало щороку на заробітки до Америки, Німеччини, Данії, Франції і ін. Всі ті можливості сьогодні майже не існують, а в слід за тим зубожніня з кожним днем збільшується.

Польща є наскрізь хліборобською країною, та нещастя хотіло, що зі всіх країн, що положені на північ від Альп, припадає тут найменший наділ землі на одну живучу виключно з рільництва особу.

Якщо візьмемо до того під увагу останнє місце Польщі в продукції з 1 гектара, то нема двох поглядів, що поза еспанським та полудневоіталійським селянством — хліборобський стан польської держави є найбільше упосліджений. Роки господарської кризи від 1929—1935 р. прискорили і ще більше заогнили стопа селянських родин обнизилася процес павперизації села. Життєва до мізерної стопи з 80-их літ минулого століття.

Коли хтось поважно думає про господарське відродження краю, то не може мовчанкою поминути державного бюджету. Автор підчеркує, що бюджет Польщі від кількох літ є за великий для платничої спроможности громадянства.

Досвіди з попередніх літ виказують, що правильний доплив преліммінованих квот є можливий, без натиску податкової шруби, тільки тоді, коли державний бюджет не перевищує суми грошевого обігу, себто, коли кождий золотий у краю не попадає у державну скарбницю частіше, як раз у рік. Під теперішню хвилю грошевий обіг виносить 1.300 мільйонів золотих, тому бюджет не повинен переступати суми півтора міліярда.

В останнім 10-літтю значно розбудовано адміністраційний апарат, при збільшенні рядів передвчасних емеритів. Це є гріхом, що взиває до неба о месть. На думку автора можнаби ще обнизити бюджет о яких 100 мільйонів через вичеркнення з нього хочби не надто конечних квот на ріжні репрезентативні фонди. Щоби можна було говорити про річеву пропорцію між бюджетом а платничою спроможністю громадянства, треба би конечно зменшити видатки на армію і обнизити на 20 прц. платні урядників.

На жаль, це тільки приманчива ілюзія, яка не може бути здійснена так довго, доки не створиться цілого ряду нових варстатів праці для умових працівників. Річно треба дати працю 500.000 новим людям. Очевидно, що ті люди в наслідок перенаселеного села і браку землі не можуть одержати праці в рільництві. Ба, що більше — навіть під-

несення продукції з 1 гектара не зарадить хочби частинно лихові, бо тоді можна привернути найвище передвоєнний добробут села.

Тому згідно з автором побільшення промислової продукції це „conditio sine qua non" господарського відродження. Найбільше число осіб працюючих після війни в гірництві і гутництві дійшло в 1928 р. до 840.000. Щоби значна частина кождорічного приросту сільського і мійського населення могла одержати працю, треба би щорічно побільшати варстати праці на 10— 20 процент.

Не погоджується автор також з популярним твердженням немовби причиною крізи була диспропорція між рільничими і промисловими цінами, або цінами пів фабрикатів з одної, а готовим продуктом з другої сторони. В капіталістичнім устрою не було, нема і не буде трівкої рівноваги. Можна тільки говорити про змагання до закріплення цієї рівноваги хочби на кілька літ. Отже основою політики, яка дійсно має осягнути намічену ціль, може бути тільки економія, котрої обєктом досліду є динаміка, а не статика господарського життя.

Не менше цікавою є справа злагіднення розбіжности між рільними і промисловими цінами. Було тільки одно 20-тиліття, від 1875—1895 р., в котрім знижковій тенденції цін товаришив розцвіт підприємчиности. Але треба тямити, що був це час скорого розвитку машинової техніки, при низьких робітничих платнях та дуже дешевім транспорті.

Поза тим 20-літтям завсіди знижкова тенденція викликувала депресію, а звишкова — оживлення продукції. Тому засобом до поправи конюктури, зменшення армії безробітних, може бути тільки нахил цін до гори, а не в долину. В Польщі завважується радше стремління до вдержання цін на як найнизчому поземі.

Де корінь лиха і дошка рятунку!

У своїх міркуваннях автор доходить до заключення, що кріза в Польщі має своєрідний характер. Світова кріза була вислідом рисковної, післявоєнної кредитової інфляції, передовсім американських концернів, надпродукції неспівмірної під оглядом розвитку з приростом населення.

Не так діється в Польщі. Тут основна причина лиха в надто повільнім, у відношенні до приросту населення, темпі продукції і то в першій мірі промислової. Тому тайна успіху на відтинку боротьби з господарською депресією Польщі криється в відповіднім посиленні й побільшенні продуктивних сил, а це останнє вимагає значних капіталів.

Подібний клич видвигнув в 40 рр. XIX ст. німецький економіст Фридрих Ліст, а його практичне здійснення поставило Німецьке Цісарство між мілітарні потуги світу. Побільшення емісії банкнотів не викличе інфляції, яка є грізна лише тоді, коли емісія переступає межі пекучих господарських потреб. Не є інфляцією кредит на інвестиційні публичні роботи. (Думки Ґрабського відносно цієї справи зреферовано в »К. Р.« ч. 11 1936 р. і ч. 2 1937 р.). Польща належить до країв пасивного капіталізму, тому до війни і після неї чинник, котрий урухомлював і клав орґанізаційні підвалини під фабрики, копальні і більші продуктивні обєкти знаходився заграницею. З закордону плили капітали на упромисловлення краю. »Тому треба змагати — каже автор — щоби Польща перейшла в табор держав активного капіталізму«.

Німеччина, Чехословаччина, Австрія і Данія були в подібній ситуації, але завдяки своїй підприємчивості вже в другій половині XIX. ст. поробилися країнами активного капіталізму. В тім місці автор домагається плянової перебудови суспільно-господарського устрою держави. Не можна тут користуватися готовими взірцями котрої небудь сусідної держави, плян мусить бути своєрідний, побудований на підприємчивості господарських одиниць.

В тім новім устрою плянової господарки приватна ініціятива має користати з правної охорони; держава повинна її матеріяльно піддержувати. »Державний плян — кінчить свої міркування Ґрабскі — державою зорґанізований кредит, державний розподіл капіталу до продуктивних підприємств, якнайбільша індивідульна продукція, ось підвалини плянової господарки«.

Подав **Е. Капшій.**